

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Добрин Христов Канев, НБУ, Политически науки (3.3)

на дисертацията на **Любомира Веселинова Попова** на тема „**Социално-историческо конструиране на политическия процес на присъединяване на България към ЕС**“

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки (Европеистика - Политологични изследвания на ЕС)

Представената за публична защита дисертация на Любомира Попова на тема „Социално-историческо конструиране на политическия процес на присъединяване на България към ЕС“ със своите 408 страници текст заедно с две приложения и богата библиография, с добре изградената и балансирана структура, както и с научния си стил отговаря на *формалните критерии* за подобен род изследователски продукт. Изпълнени са и другите нормативни изисквания като адекватното отразяване на съдържанието на дисертационния труд в автореферата, както и реалистична самооценка на приносните моменти. Налице са и четири публикации в сериозни академични издания по темата на доктората.

И от *съдържателна гледна точка* дисертацията извън всяко съмнение притежава качества на завършен, зрял, консистентен, оригинален научен труд с приносен характер в областта на европейските изследвания, така че тя и в този аспект отговаря на възможно най-високите научни критерии, поставени пред една докторска теза.

Основания за подобно заключение откривам в следните характеристики на дисертационния труд:

Най-напред бих отбелязал, че *дисертантката е насочила погледа си към проблеми, които се отличават както със своята научна значимост, така и с безспорната си актуалност.*

Ясно е, че докато продължава процесът на разширяване на ЕС, актуални и значими ще са всички изследвания, които го съпровождат и които водят до анализ на протичането му в отделни страни и региони и обяснения на неговите резултати. А когато възникнат очевидни трудности след присъединяването с дадени държави, какъвто е случаят в момента, то тези анализи стават още по-належащи. В този смисъл от това, с което се е захванала дисертантката, а именно реконструкцията на присъединителния процес на „проблемна

страна“ като България, може да се очакват поуки с по-обхватна значимост, включващи най-малкото и поне частично обяснение на „нееднозначните резултати“ на повече страни членки от Централна и Източна Европа. Става дума за това, по думите на дисертантката, дали, от една страна, държава като България действително е изоставала в подготовката си или нейното представяне е било ранен симптом за дълбоките проблеми, свързани с европейската интеграция на посткомунистическите общества, както и дали, от друга страна, част от трудностите не се дължат на начина, по който е проведена подготовката на страните от ЦИЕ за членство в ЕС посредством политиката на разширяване на ЕС (вж. с. 8). Откриването на отговорите на тези въпроси несъмнено крие в себе си и чисто академична, но и практико-приложна значимост на подобно изследване. То би се вписало в хода на настъпилите промени в подхода по отношение на евроинтеграцията на страните от Западните Балкани и в евентуалните промени на тези промени през следващите години. Защото можем да се съгласим с твърдението на авторката, че поради множество причини осмислянето на българския случай е най-приложимо като ресурс за усъвършенстване на подхода към това предстоящо разширяване.

На второ място е очевидно, че самата дисертация е резултат от продължителна, последователна, ефективна и добре организирана самостоятелна работа. **Ясно и прецизно са формулирани изследователската цел, задачите и основната теза на изследването**, на чието последователно доказване е подчинено цялото изложение. **Целта** се свежда до осмисляне на логиката в особения начин на протичане на процеса на евроинтеграция на България чрез анализ на емпиричен фундамент от конкретни факти (вж. с. 12). Подробно са описани и основните **изследователски задачи**, стоящи пред дисертантката. Те са три: *първо*, идентификация на участниците в процеса на присъединяване с техните възприятия, ценности, интерпретативни модели на този процес и начини на действие, при това в динамиката на присъединителния процес; *второ*, анализ на параметрите на взаимодействието между тези участници, т.е. на целите, интересите и залозите, с които актьорите участват във взаимодействието, съответствията и различията между тези цели, интереси и залози, както и възприятията и степента на разбиране на субектите от „другата страна на взаимодействието“, техните цели, интереси и нагласи; *трето*, изследване на съграждащите процеса механизми и инструменти в политиката на разширяване на ЕС, в българската присъединителна политика, както и във взаимоотношенията между тези механизми, чрез които се възпроизвежда най-конкретното съдържание на изследвания процес (вж. с. 12). Струва ми се, че в дисертационния текст са

реализирани и други неспоменати тук изследователски задачи, съставлящи предмета на първите две глави.

В общи линии *тезата* на доктората, както е описана в началото на труда, се свежда до твърдението, че българският евроинтеграционен процес като част от петото разширяване има особен характер, произтичащ от „изминатия път“ и от собствения му динамичен характер, което предопределя и резултатите на този процес (вж. 14). Като имам предвид съдържанието на дисертацията, тезата изглежда прекалено свита. Тя би могла да се формулира по-цялостно, като включва освен споменатото по-горе, а именно, че българският евроинтеграционен процес (както и Източното разширяване като цяло) не е естествена еволюция на развитието на европейската интеграция, а е различен процес, наложен от специфичните геополитически обстоятелства, също така че поради това няма основания да се очаква автентична европеизация. А за да бъде изяснено всичко това, е необходим нов теоретичен подход извън установените теории, изследващи разширяванията на ЕС.

Следващото постижение на дисертантката е свързано с **източниковата база**. При това не само с критичния преглед на множеството значими *вторични източници*, въз основа на които авторката е подготвила първите две глави на дисертацията. Използваната литература включва 169 използвани източника, от които 67 на български език и 102 на английски език. В този списък ще срещнем представителни и важни произведения в областта на изследването – както на процесите на разширяване на ЕС, така и на различните аспекти на българския демократичен преход и евроинтеграционен процес. Това означава, че Любомира Попова отлично познава научната литература по темата и умело е работила с нея, опирайки се на ключови в проблемната област трудове. Това ѝ е дало възможност не само да синтезира важни идеи в тематичната област, но и, както ще видим, да разработи подходяща методология за изследването си и успешно да я приложи.

Огромни са положените усилия и постигнатите резултати от страна на докторантката по отношение на *първичните източници* - при набирането, обработката и последвалия анализ на богат информационен масив, съдържащ в себе си интервюта със значителен брой и разнообразни по състава си ключови участници в българския евроинтеграционен процес. Както ни посочва авторката, общият брой проведени интервюта е 46, като сред представените участници има двама министър-председатели, петима вицепремиери, шестима министри, деветима заместник-министри, двама главни преговарящи, шестима директори на дирекция „Европейска интеграция“; трима ръководители на отдел/звено „Европейска интеграция“; седмина дипломати; седмина експерти. Освен по институционална позиция, респондентите

се различават по период на участие в процеса (като някои от тях са заемали повече от една позиция в различни периоди), както и по сектор на участие, образование, пол, възраст.

Нейно дело са провеждането на интервютата и транскрибирането им (без предоставените в писмен вид от респондентите), както и обработката на информацията за целите на анализа. Всичко това е значимо постижение на дисертантката, което е дало възможност на самата нея (но и на други изследователи на българския интеграционен процес) да разширят неговата аналитична картина, да разкрият характеристики, които иначе вероятно биха останали скрити за изследователите. Към това трябва да добавим и проведеното специално за целите на дисертацията интервю с Гюнтер Ферхойген.

На четвърто място, дисертационният текст показва, че, за да докаже тезата си, авторката е стъпила на подходяща за тази цел **методология**. Тя всъщност е последователно и детайлно разработена в първата глава на дисертацията. Изходен пункт е позицията ѝ, че „мейнстрийм литературата“ по проблемите на европеизацията, изградена върху парадигмата на рационалния институционализъм, изпитва затруднения да обясни нееднозначните резултати от присъединяването на посткомунистическите страни към Съюза. Авторката внимателно и задълбочено разкрива слабостите на тази методология, като за целта се концентрира върху критичен анализ на ключово и представително в това отношение изследване – „Europeanisation in new member and candidate states“ на водещия изследовател в това теоретично направление – Улрих Зеделмайер. Без да предаваме тук цялостния ход на аргументацията, можем да кажем, че тя е посочила достатъчно аргументи в доказването на тезата си за „непригодността на този изследователски подход за провеждане на дълбочинно изследване върху процесите на европеизация и евроинтеграция на страните от ЦИЕ, което да стигне до същината на историческия процес и, поради това, да е в състояние да обясни неговия характер, особености и логични последици“ (с. 45). Прилагането на тази методология според нея води в крайна сметка дотам, че „процесът е многократно опростен от гледна точка на исторически и геополитически контекст, участници, идеи, цели, възприятия, политики, инструментариум – всичко е сведено до „пренос на правила“ и „измерване на успех“ спрямо пренесените правила” (с. 43).

Това се дължи според авторката на липсата на ясно разбиране на причините, които налагат европеизацията като условие за интеграция, на особеностите в целите и в приложения политически инструментариум, както и във времевите параметри (началото, темповете на процеса, приключванията му с различни страни в различни моменти), т.е. на неговия цялостен, твърде особен характер (вж. с. 39-40).

Изводът на Любомира Попова от този критичен анализ е, че „сложният и твърде проблематичен предмет „присъединяване на посткомунистическа страна към ЕС“, основан върху ценностите на пазарната икономика, либералната демокрация, върховенството на правото и личните права и свободи, изисква съвършено различна познавателна ориентация спрямо допускането, че Петото разширяване на ЕС е просто рационално съотнасяне на цели и средства с оглед получаване на максимални ползи“ (с. 46-47). Това е така, според нея, защото процесът на разширяване към страните от Централна и Източна Европа е различен от предходните рундове до такава степен, че той не може да бъде провеждан чрез същите средства и механизми, тъй като тук се решава задача от различен порядък. По тази причина той не може да бъде изследван, осмислян и обясняван посредством заварения отпреди изследователски подход, защото скритите допускания зад този подход предопределят границите на възможност пред провеждане на качествено, дълбочинно изследване. (с. 54)

Като алтернативна парадигма дисертантката предлага свързания с името на Пиер Бурдийо социален конструктивизъм. Според нея той е най-продуктивната методология за изследване на сложните процеси на европеизация на обществата от ЦИЕ, тъй като в рамките на този подход европеизацията може да се анализира не през призмата на рационално пресмятани материални стимули за изпълнение на задачи, а през призмата на хабитуса на актьорите – техните интереси, възприятия, изначалните нагласи, тяхната оценка за ситуацията, съдържащите се в тях задачи и, съответно, за целите и начините за тяхното постигане (вж. с. 53). В конкретното поле на изследването на източното разширяване на ЕС авторката акцентира върху труда на Джеймс Хюз, Гуендолин Сас и Клер Гордън от 2005 г., в който се предлага т. нар. „базиран върху процеса модел“ за изследване на процеса, включващ не само формалните технически изисквания от кандидатите чрез политиката на условност, но също и неформалните полета на влияние, които произлизат от поведението и възприятията на актьорите (вж. с. 55). Дисертацията, особено в емпиричната си част, следва този модел, като реконструира нагласите, стратегиите и действията на релевантните актьори в техните взаимоотношения и по този начин търси по-голяма дълбочина на изследването и надеждност на неговите резултати.

Доколкото разработването и представянето на методологията, която използва докторантката, заема първата глава на дисертацията, на практика настоящата оценка вече се е насочила към преглед и на *структурата на дисертационния труд*. Може да се твърди, че избраната структура и логика на изследването също свидетелстват за високия академичен професионализъм на Любомира Попова и спомагат за реализирането на преследваните изследователски задачи. Авторката е организирала писмения текст в увод, три отделни глави

и заключение. Трите глави на дисертацията са с ясен собствен предмет и са в необходимата за изпълнение на изследователските задачи последователност.

Както видяхме, началото е посветено на определяне на методологическата основа на изследването. Но в първата глава освен това са намерили място и други важни за дисертацията въпроси. Направен е критичен преглед не само на научната литература за петото разширяване като цяло, но и на основни публикации специално за българския евроинтеграционен процес, като заключението на авторката е, че по-голямата част от изследванията върху българската подготовка за членство в ЕС са частични – или тясно-секторно ориентирани, или насочени към аспекти или етапи от процеса (вж. с. 71). Специално внимание е обърнато на едно изключение в това отношение - изследването на Диана Божилова (2008) „Bulgaria's Quest for EU Membership: The Europeanization of Policies in Transition“. Авторката подробно го представя с неговите силни страни и методологични недостатъци.

Важна роля заемат и посочените в тази глава възприети дефиниции на ключови понятия. Тук първостепенна роля играе въпросът, какво разбиране за *европеизацията* отстоява авторката, доколкото от това зависи убедителността на доказването на нейната теза. Тя с основание решава да стъпи на цялостното виждане на Клаудио Радаели, което не редуцира този процес до пренасяне на формални правила и норми. В подобен дух е избраната дефиниция за понятието „условност“, а понятието „изпълнение на критерии“ (compliance) се използва за формалната страна на европеизацията. Вярна на този подход, авторката доизяснява понятийния си апарат, подчертавайки различията във важни понятийни двойки – европеизация и евроинтеграция, разширяване на ЕС и посткомунистически преход, европеизация и посткомунистически преход, европеизация и демократизация.

В края на тази богата по съдържанието си първа глава можем да открием и общата концептуална идея на дисертацията, което всъщност ни изглежда като повторно формулиране на една по-пълна теза. Според нея Източното разширяване на ЕС „се различава от предишните вълни на разширяване кардинално, защото следва да реши качествено различна задача и, следователно, пътят за нейното решение не може да бъде просто „още от същото“. Неговата логика е „обърната“ – доколкото европеизацията от задължително предусловие за интеграция, съобразно Копенхагенските критерии, се превръща в предполагаема последица на подготовката за членство в ЕС. (вж. с. 98-99). Авторката проследява изискванията на геополитическата ситуация, оттам разминаването на изходните нагласи на основните актьори от двете страна на процеса и в последна сметка подменената крайна цел на европеизацията

от осъществяване на автентична европеизация на обществата от ЦИЕ до пренос на правила (вж. с. 111).

Всичко това се вписва в избраната методологическа насоченост на авторката. Различната природа на петото разширяване като цяло изглежда форсирана от присъединяването на страна като България, което поражда необходимостта от специално внимание към спецификата на българския евроинтеграционен процес.

Това всъщност се случва във *втората глава* на дисертацията, озаглавена „Културни, политически и икономически особености на българското общество в навечерието на подготовката за членство“. Още тук може да се каже, че намерението на Любомира Попова в един сравнително кратък текст (около 60 страници) да се отговори на всички тези въпроси, поставени в главата, изглежда свръхамбициозно. От друга страна, обаче такъв анализ е необходим на авторката, за да докаже тезата си. Това няма как да стане, ако не се открият по-дълбоките причини за точно този начин на протичане на присъединителния процес, както и на неговите („нееднозначни“) резултати. И в последна сметка, като използва добре подбрани преди всичко вторични източници, авторката като цяло се е справила с тази много трудна задача. Тя е съумяла да сглоби една картина на състоянието на българското общество в навечерието на преговорите за членство. В нея са намерили място анализът, първо, на икономическата ситуация в страната на базата на най-важните икономически индикатори. На второ място, представена е политическата система след прехода, като е обърнато внимание на партийната система, ролята на политическите идеологии, взаимоотношенията между основните политически субекти, корупцията. На трето място, анализирано е културно-историческото развитие, както и актуалната тогава културна ситуация и по-дълбоките характерни феномени и тенденции, които формират специфичните ценности и нагласи в българското общество. На четвърто място, идентифицирани са ключовите актьори, които са основните участници в присъединителния процес, както и ресурсите, с които те разполагат.

От този анализ се очертават особеностите на българското посткомунистическо общество, а оттам и ресурсите, с които то разполага в навечерието на преговорния процес, влияещи върху протичането и резултатите на този процес. От този анализ произтичат и изводите на авторката за голямата вероятност от налагане на един специфичен модел на евроинтеграция с неговите рискове и очаквани последици. В този процес, освен ориентацията към европеизация, ще има и нагласа за усвояване на нови ресурси и преутвърждаване на вече конфигурирани властови позиции от страна на действащите лица. Нещо повече, възможно е в хода на подготовката за членство в ЕС този български модел да „погълне“ европеизацията,

преформатирайки нейния характер, а това неизбежно означава решаващо въздействие и върху нейните последващи резултати (вж. с. 177-178).

Целта на докторантката е да тества тази хипотеза в хода на *емпирично изследване*. То е представено в *трета глава* на дисертацията. В неговия център са спомени на ключови участници в присъединителния процес. Те са анализирани в три стъпки с оглед на различните информационни източници. *Най-напред* е представен анализ на данните, които са извлечени от създадения по поръчка на главния преговарящ Меглена Кунева 33-минутен документален филм „Държава се прави с хора“, показващ чрез спомените на 19 участници дейността на българския екип по присъединяването в периода 2001-2005 г. Поради очевидните ограничения на този източник, посочени и от авторката, *на второ място* се добавят споменатите в началото резултати от обработката и анализа на информацията, съдържаща се в 46 дълбочинни полуструктурирани интервюта с част от ключовите участници в българския евроинтеграционен процес. Те се оказват най-важната стъпка на анализа в посока на желаната реконструкция на процеса на подготовка, преговори и постигане на членството. *На трето място* се появява представянето на „другата гледна точка“ в евроинтеграционното взаимодействие в лицето на проведеното за целите на дисертацията дълбочинно интервю с комисаря по разширяване в този период Гюнтер Ферхойген. В края е направено сравнение между резултатите от анализа на данните от трите източника, за да може да изпъкне в по-комплексен вид реконструираната логика на българския присъединителен процес през призмата на позициите и действията на основните актьори.

Набраната информация е обработена на базата на аналитичната методология, създадена и приложена за пръв път от Георги Димитров. При изследването на информацията, съдържаща се във всеки един от трите източника, се идентифицира пълният набор от независими смислови акценти, които се откриват в цялостни параграфи на споделеното от участниците. Така се търси не индивидуалната, а колективната субективност, която, по нейните думи, притежава типологически значима характерност и е пряко свързана с характера на историческия процес (вж. с. 186-7). В модела е заложено взаимодействието между два основни субекта – България и ЕС, като между тях е позициониран наборът от характерни особености в този процес и е разгърната мрежата от участващи актьори и подактьори. Всички смислови акценти биват класифицирани като отговарящи на една или друга ключова характеристика на процеса, а качествените данни са преобразувани в количествени чрез изчисление на общия брой на акцентите, определящи всеки един от параметрите. По този начин са определени дяловите пропорции в отношенията между алтернативните стойности

на всяка характеристика, а резултатите са поставени на своеобразни оси, чрез които данните могат да бъдат съпоставени.

Тук отново трябва да подчертаем огромния труд на докторантката, която самостоятелно е извлякла от анализираната информация значителен брой такива смислови акценти (631 от първия източник, между 631 и 1374 от въпросите в интервютата и 287 в интервюто на Гюнтер Ферхойген) и е извършила всички действия на структурния анализ по компетентен и прецизен начин.

Същевременно Любомира Поповаа си дава сметка, че емпиричното изследване със своята методология и количество и тип източници има своите ограничения - еднотипност; невъзможност за постигане на пълна представителност; дисбаланс в представените гледни точки; структурно несъответствие между източниците на информация (вж. с. 188). Но въпреки това надеждността на анализа е в достатъчно висока степен, за да може да хвърли допълнителна светлина върху изследвания процес.

Какво показват в последна сметка резултатите от емпиричното изследване на авторката за нагласите и действията на двата главни актьора, взаимодействието между тях и за неговите резултати?

Първо, те показват несъвместимост на изходните нагласи и очаквания към процеса, които формират различни цели и задача – от геополитическата цел за опазването на мира в Европа и поддържане на вътрешния баланс на силите в Съюза до осъществяването на посткомунистически преход и решаване на острите си проблеми (вж. с. 366-367, 373).

Второ, неефективността на взаимодействието се дължи и на факта, че двете страни остават до края далечни и непознати една за друга. За българските представители ЕС е абстрактен, непознат и далечен, но пък панацея на всички належащи проблеми. За представителите на страните от ЕС целият регион на ЦИЕ е далечен и непонятен, а конкретно България – особено чужда, произхождаща от съвсем друга културна и историческа среда и по тази причина, „опасна“ за устоите на ЕС. (вж. с. 370)

Трето, доколкото представите от българска страна за евроинтеграцията са по-скоро най-общи и ценностно мотивирани, на практика липсва сериозна, добре премислена и разработена стратегия и план за присъединяване за сметка на ад хок действия и непосредствени реакции на появили се проблеми. Така и самият присъединителен процес се оказва неясен, неопределен и несигурен. (вж. с. 372)

Четвърто, основни действащи лица в присъединителния процес се оказват българското правителство и администрация, от една страна, и Европейската комисия, от друга. Механизмите и инструментариума, с които ЕК разполага, пък по никакъв начин не са създадени за решаването на мащабни проблеми като цялостна обществена трансформация, а са пригодени към пазарна интеграция на сходни по структура, институционални модели и култура общества чрез „пренос на правилата“ на общността към законодателствата на новоприсъединяващите се страни. По този начин обществото остава извън обхвата на политиките на Комисията, цялостната обществена трансформация се свежда до „пренос на законодателство“ посредством „партньорството“ на политическия елит. (вж. с. 369, 374-375)

Пето, взаимодействието протича чрез дълбоко вкоренена презумпция за властова асиметрия и отворен за кратко време исторически прозорец. Това положение на властова асиметрия е подсилено от българското правителство, което доброволно заема в процеса пасивната роля на по-слабия играч. (вж. с. 372)

Шесто, поради изключителната трудност на процеса се стига до опростяване на задачите – търси се общото и достижимото, което изключва мащабната цел по европеизация и обществена трансформация. Задачата е минимизирана до формалното присъединяване като крайна цел на процеса (вж. с. 371, 372, 376).

Ако се опитам след този преглед на съдържанието на дисертацията да обобща новите научни идеи и резултати, които съдържа представеният докторат, първо трябва да спомена отново теоретичната смелост да се изследва процеса на присъединяване на България към ЕС с помощта на методология, различна от традиционно установената и използвана; обосноваване на тази методология с помощта на критичен анализ на доминиращата научна традиция; извършеното мащабно емпирично изследване, като се започне от събирането и облаботването на информацията и се стигне до резултатите, които показват една различна картина на присъединителния процес и по-добре обясняват постигнатото и непостигнатото от участниците в него и възникналите впоследствие проблеми.

Наред с тези теоретични приноси, дисертационният текст съдържа и политико-приложни приноси, доколкото в своята цялост обосновава и подтиква към преосмисляне и промяна в досегашната политика на разширяване на Съюза. А в заключението на работата са формулирани и конкретни препоръки за нов подход в разширителната политика на ЕС към страните от Западните Балкани.

Естествено към дисертационния труд могат и да се отправят някои бележки, и да се посочат

възможности за подобрене. Някои от тях бяха подсказани в горния текст. Но едва ли има смисъл да се задълбочаваме в това отношение, защото бележките биха били по-скоро периферни на фона на сериозното изследователско постижение на авторката, която в своята дисертация е показала дълбоки познания и самостоятелно мислене, доказала е способността си за критично осмисляне на създаденото в политическата наука и за резултатно научно новаторство. Може да се очаква нейният труд да предизвика заслужен интерес сред учените в тази област и в страната и извън нея.

Всичко това ми дава основанията да подкрепя категорично присъждането на образователната и научна степен „доктор по политология” на Любомира Веселинова Попова.

София, 14 юни 2022 г.

доц. д-р Добрин Канев